

УДК 1(091)

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.205

НЕОСТОЇЦИЗМ ЯК НАПРЯМОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ КУЛЬТУРИ РАНЬОМОДЕРНОГО ПЕРІОДУ

Співак Володимир Васильович,

доктор філософських наук, доцент,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: hortussapientia@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1681-8486

У статті зроблено огляд виникнення та розвитку неостойцизму як філософської течії XVI–XVII століть. Розглянуто основний зміст ідейного наповнення творчості представників цього напрямку. Основним змістом філософії неостойцизму був синтез християнського віровчення й моральної доктрини з ідейною спадщиною античних стоїків. У центрі філософської доктрини неостойцизму стоїть образ християнського мудреця, що стійко протистоїть земним спокусам та ударам фортуни. Проаналізовано вплив неостойцизму на сучасну йому філософську культуру та подальший розвиток філософських учень європейської традиції. Зроблено висновок про морально-етичну та практичну спрямованість філософської спадщини неостойцизму.

Ключові слова: історія філософії, європейська філософія, ранньомодерний період, неостойцизм.

NEOSTOICISM AS A DIRECTION OF EUROPEAN PHILOSOPHICAL CULTURE OF THE EARLY MODERN PERIOD

Spivak Volodymyr,

Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor,

Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: hortussapientia@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1681-8486

The article reviews the emergence and development of neostoicism as a philosophical movement of the 16th–17th centuries. The main content of the ideological content of the creativity of representatives of this direction is considered. The main content of the philosophy of Neo-Stoicism was the synthesis of the Christian creed and moral doctrine with the ideological heritage of the ancient Stoics. In the center of the philosophical doctrine of Neostoicism is the image of a Christian sage who steadfastly resists earthly temptations and blows of fortune. The impact

of Neo-Stoicism on contemporary philosophical culture and the further development of philosophical teachings of the European tradition are analyzed. A conclusion is made about the moral and practical orientation of the philosophical heritage of Neo-Stoicism.

Key words: *history of philosophy, European philosophy, early modern period, neostoicism.*

Постановка проблеми. Філософська спадщина стоїцизму продовжує викликати інтерес дослідників як з боку представників історико-філософських студій, так і як матеріал для переосмислення й практичного застосування ідей представників стоїчної традиції. Сучасний ренесанс стоїцизму (Райан Холідей, Массімо Пілюччі, Вільям Ірвін), на думку прихильників його ідей, обумовлений вічними проблемами людства, які потребують перевірених рецептів вирішення. Ці процеси не є унікальними й мали місце у філософії попередніх епох: Середньовіччя, Відродження та Нового Часу. Тож зацікавленість неостоїцизмом як філософською течією ранньомодерного періоду є цілком обґрунтованою та може стати фундаментом для кращого розуміння сучасних філософських проблем.

Вагомим цей напрямок є й для вивчення історії української філософської культури. На вплив стоїцизму та неостоїцизму на творчість українських мислителів уже неодноразово звертали увагу дослідники [2]. А факт знайомства церковних інтелектуалів з доробком неостоїків, зокрема з «Політикою» і «Вступом до стоїчної філософії» Юста Ліпсія, підтверджується аналізом каталогів українських книгозбірень епохи бароко [3, с. 49–50].

Метою цієї статті є теоретичний огляд неостоїцизму ранньомодерної епохи, що стане початком циклу статей про особливості моральної складової вчення неостоїків, зокрема Юста Ліпсія, та переосмислення ними філософії стоїцизму через призму християнського віровчення.

Виклад основного матеріалу. Назва «неостоїцизм» для позначення вищезазначеного напрямку ренесансної філософії вперше була використана в роботах Леонтін Занти [11] та Еймара д'Анджер [4].

У подальшому різні аспекти розвитку філософії неостоїцизму розкрили у своїх працях Джон Селарс [16], Крістофер Брук [5], Герхард Острейхт [12] та ін. Вітчизняні дослідники майже не звертають увагу на вивчення цього інтелектуального руху, обмежуючись загальними згадками про вплив неостоїків на українських мислителів епохи бароко. Тож вивчення неостоїцизму сприятиме як детальнішому ознайомленню українського наукового простору з цією течією, так і подальшому виявленню інтелектуальних зв'язків західноєвропейської та української філософської культури.

Неостоїцизм являє собою еkleктичний напрямок європейської філософії, що виник наприкінці XVI століття та намагався поєднати християнське віровчення зі спадщиною античних, насамперед римських мислителів: Сенеки, Марка Аврелія, Епіктета. Головними представниками цього напрямку є Юст Ліпсій, Гійом дю Вер і П'єр Шарон.

Запит на стоїчні ідеї було підготовлено попередніми християнськими авторами (насамперед Боецієм), які містили елементи елліністичних філософських шкіл, зокрема і стоїцизму, в ідейній складовій своїх творів. Інтерес до спадщини стоїків був характерним і для попередників Ліпсія. Наприклад, у 1528 році іспанський священник, королівський сповідник та хроніст Антоніо де Гевара видав політико-дидактичний твір про Марка Аврелія під назвою «Години володаря або золота книга імператора Марка Аврелія», якого на той час вважали взірцем стоїчних чеснот. Вплив ідей стоїцизму простежується в поглядах італійських гуманістів XV – початку XVI століття. Так, П'єтро Помпонацці, зокрема на співвідношення божественного провидіння та свободу Волі Людини. Творчість Леонардо Бруні містить стоїчні погляди на розум, свободу волі та долю людини. Елементи онтології стоїцизму можна віднайти у спадщині Франческо Патріці та Джордано Бруно.

У сфері вчень про суспільство та філософії права, заснованих на вивченні людської природи, стоїчні елементи можна знайти в «Утопії» Томаса Мора (1516) та «De Jure Belli ac Pacis» (Про закон війни і миру) Гуго Гроція (1625) [9].

Тогочасна та пізніша популярність стоїчних ідей та неостоїцизму була продиктована як неспокоїними суспільно-політичними реаліями, так і загальною зацікавленістю античною спадщиною в епоху Ренесансу. При цьому мислителі Відродження звертались не лише до суспільно-політичних міркувань стоїків, а й послуговувались стоїчною метафізикою.

Найвагомішим серед неостоїків та засновником цієї течії вважається нідерландський мислитель Юст Ліпсій, який намітив фундамент стоїчного ренесансу в діалозі «*De Constantia in publicis malis*» («Про незламність у часи суспільного лиха»), повна назва «*De constantia libri duo qui alloquium praecipue continent in publicis malis*», що побачив світ у 1584 році. Пізніше Ліпсій розвинув ідеї неостоїцизму у трактатах «*Manductio ad stoicam philosophiam*» (Вступ до стоїчної філософії) (1604), «*Physiologia stoicorum*» (Фізика стоїків) (1604). Третя запланована робота з цієї серії під назвою «Етика» (*Ethica*) – так і не була завершена. Найбільш відомою його працею є «*Politicorum sive Civilis doctrinae libri sex*» («Шість книг про політику або громадянську доктрину», 1589), яку можна вважати логічним продовженням «*De Constantia...*». Його доробок мав успіх серед європейських інтелектуальних кіл й перетворив неостоїцизм на вагомий філософський рух кінця XVI – початку XVII століття. Ця доктрина пропонувала в доповнення до християнської етики оновлені ідеї стоїцизму як повсякденну життєву філософію.

Пізніше позиції неостоїцизму були популяризовані в роботах французького мислителя Гійома дю Вера (діалог «*De la constance et consolation des calamités publiques*», Про незламність і втіху у суспільних лихах, 1593), який на відміну від Ліпсія, що базував свою творчість на спадщині Сенеки, надавав перевагу ідеям Епіктета. Французький богослов П'єр Шарон, що сприйняв ідеї неостоїцизму під впливом релігійних війн, використовував стоїчні теми в трактаті «*De la sagesse*» (Про мудрість, 1601) Цю ж лінію продовжував мораліст Мішель де Монтень у своїх славнозвісних «*Essais*» (1580) [14, с. 374].

У полеміці з аристотелізмом пізнього Середньовіччя доктрина стоїцизму вплинула на багатьох видатних діячів епохи Ренесансу, зокрема Ульріха Цвінглі та Пилипа Меланхтона [9].

Також вплив ідей неостойцизму дослідники констатують у творчості Френсіса Бекона, Рене Декарта, Бенедикта Спінози, а також у праці «De l'esprit des lois» (Про дух законів, 1748) Шарля-Луї де Монтеск'є [9].

Запит на ідеї стоїцизму сприяв поширенню творів представників цього напрямку. Зокрема, латиномовні твори Ліпсія та античних стоїків були поширені в Іспанії та Франції, а також були перекладені англійською. Зокрема, переклад «De constantia» Ліпсія, зроблений Джоном Стредлінгом (1595), був добре сприйнятий у британських аристократичних колах [8, с. 291]. У 1600 році вийшов переклад вищезазначеної праці на польську мову здійснений Янушем Пьотровичем. Твори Ліпсія були досить популярними серед українських інтелектуалів епохи бароко, в цей період було здійснено й перші вітчизняні переклади, які однак не отримали поширення [1]. Своєрідна мода на стоїцизм, викликана цими працями, спричинила вплив на мистецтво, архітектуру та навіть військову справу.

У ранньомодерну епоху вчення стоїків сприймалось в основному через призму латинських авторів, насамперед Сенеки та Цицерона, в творчості яких основна увага приділялась етиці [7, с. 908]. Ліпсій, зокрема, використовував поняття апатії та атараксії, викладені у Сенеки, залучав Цицеронівські моралістичні міркування, роблячи особливий акцент на керуванні пристрастями [17, с. 51]. Також нідерландський мислитель, намагаючись синтезувати античну та християнську мораль, звертався до спадщини Епіктета. Завдяки зусиллям Ліпсія неостойцизм увібрив у себе стоїчну етику, але відкинув матеріалістичні та детерміністичні ідеї античних авторів, що суперечили християнському врівненню [15, с. 144].

На думку неостойків, людина має підкорятись Богу, а не пристрастям. Ця думка підкріплювалась отождошенням долі (фортуни) та божественного провидіння в роботах Ліпсія. Відчуття незламності (постійності, сталості), за Ліпсієм, це спокійне прийняття неминучого. Діяти на основі пристра-

стей це те ж саме, що діяти на основі хибних міркувань. Отже, контроль над пристрастями передбачає правильне міркування та уникнення помилок, які вони можуть спричинити. Матеріальні задоволення та страждання не мають значення, тож головною метою має бут досягнення спокою [6, с. 918]. Інтерпретація Ліпсієм стоїчної апатії як панацеї проти політичних лихоліть його часу та представлення античної поняття долі як божественного провидіння зробила неостоїцизм придатним для використання в християнській моральній доктрині. Фактично, він пішов шляхом християнізації античної філософії, що раніше було зроблено з вченням Аристотеля (Тома Аквінський) та платонізмом (Марсіліо Фічіно) [13].

Розвиваючи стоїчну концепцію мудреця, Ліпсій у ренесансному дусі проголошував, що мудрець характеризується прагненням до знань і розвитку. Мудрець вивчає явища природи та їх причини, закони природи та їх зв'язок з правилами поведінки, що дає ключ до розуміння добра і зла. Якщо моральні принципи мають привести людину до мудрості, то вони мають бути підкріплені моральними повчаннями та загальними знаннями. Всупереч стоїчній ідеї пізнання Бога розумом, Ліпсій, звертаючись до платонівської філософії пізнання, вбачав у розумінні Бога надприродний дар. Але шлях до мудрості полягає у дотриманні правил поведінки обумовлених природою. Ці істини мають бути виведені шляхом міркувань, що перекликається зі стоїчною теорією пізнання. Як філософські доктрини, так і моральні заповіді є дороговказами доброго життя, які доповнюють одне одного. Щасливе життя дається через стоїчне розуміння світу та найвищого блага. Саме ж щасливе життя у дусі Сенеки трактується, як життя згідно з природою. Найвище благо – це життя відповідно до природи, що є рівнозначним життям згідно з добром та чеснотою. Тож метою мудреця є гармонія з природою, універсальним законом світу (Божою волею) та особливою розумною людською природою. Розумна природа ототожнювалась з Богом, отже мудрець – це той, хто слухається Бога [13].

Неостоїки не прагнули створити нову філософію, а скоріше воліли створити «краще» розуміння античних муд-

реців. Тим не менш, їх інтерпретація стоїцизму надала нового звучання античним ідеям та наповнила новим змістом поняття свободи, розуму, природи, долі..., що забезпечило європейським інтелектуалам нове розуміння світу, раціональності, свободи волі та індивіда.

Висновки. Таким чином, неостоїцизм посідає чільне місце у філософській культурі ранньомодерної Європи. Синтезуючи християнську доктрину та філософію античного стоїцизму, а також творчо переосмислюючи ідеї стародавніх філософів, творці неостоїцизму виробили оригінальну філософію, що характеризується посиленою увагою до морально-етичної проблематики та практичною спрямованістю. У центрі їх системи знаходиться фігура людини, що є добрим християнином та прагне до досягнення найвищого блага – стоїчної незворушності, що дозволяє людині залишатись незламною перед спокусами, грою фортуни та катаклізмами суспільних лихоліть. Неостоїцизм справив значний вплив на сучасників та філософську думку наступного періоду, поширивши свої ідеї в інтелектуальному просторі ранньомодерної Європи. Подальше дослідження проблематики неостоїцизму видається перспективним з огляду на те, що отримані результати допоможуть краще зрозуміти особливості розвитку загальноєвропейської та української філософської культури.

Список використаних джерел

1. Дзюба О. Юстус Ліпсій у бібліотеках моголянських професорів (до питання про джерела формування політичних поглядів Пилипа Орлика). *Пилип Орлик: життя, політика, тексти : матеріали міжнар. наук. конф. "Ad fontes" до 300-річчя Бендерської Конституції 1710 р.* (м. Київ, НаУКМА, 14–16 жовтня 2010 р.) / ред.-упоряд. Н. Яковенко. Київ : Пульсари, 2011. С. 103–107.

2. Кашуба М. В., Паласюк Г. Б. Ідеї стоїків у творчості Григорія Сковороди. *VII Сковородинські читання : збірник праць за матеріалами наукової конференції* (м. Переяслав-Хмельницький, травень, 1996). Київ, 1996. С. 5–13.

3. Сотниченко П. А. Бібліотека Києво-Моголянської академії. Філософські джерела. *Від Вишенського до Сковороди*. Київ : Наукова думка, 1972. С. 47–54.

4. Arbib, Dan. Malebranche, le stoïcisme et les trois erreurs de l'orgueil. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*. 2015. No. 205 (4). P. 505–524.

5. Brooke, Christopher. *Philosophic Pride: Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*. Princeton: Princeton University Press, 2012.

6. Garber, Daniel; Ayers, Michael. *The Cambridge History of Seventeenth-century Philosophy*. 1998. Vol. 1. Cambridge University Press.

7. Grafton, Anthony; Most, Glenn W.; Settis, Salvatore. *The Classical Tradition*. Harvard University Press, 2010.

8. Hannay, Margaret P. *Ashgate Critical Essays on Women Writers in England, 1550–1700: Volume 2: Mary Sidney, Countess of Pembroke*. Abingdon: Routledge, 2017.

9. Jason Lewis Saunders. Revival of Stoicism in modern times. URL: <https://www.britannica.com/topic/Stoicism/Revival-of-Stoicism-in-modern-times> (дата звернення: 21.06.2023).

10. Jason Lewis Saunders. *Justus Lipsius: The Philosophy of Renaissance Stoicism*, New York: Liberal Art Press, 1955.

11. Léontine Z. (Леонтін Занта). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/L%C3%A9ontine_Zanta (дата звернення: 21.06.2023).

12. Oestreich G. *Neostoicism and the Early Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

13. Papn J. Justus Lipsius. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/justus-lipsius/> (дата звернення: 21.06.2023).

14. Schmitt C. B., Kraye J., Kessler E., Skinner Q. *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*. Cambridge University Press, 1990.

15. Sellars J. *Stoicism*. University of California Press, 2006.

16. Sellars J. Neostoicism, *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://philpapers.org/rec/SELN> (дата звернення: 21.06.2023).

17. Tuck R. *Philosophy and Government 1572–1651*. Cambridge University Press, 1993.

References

1. Dzyuba, O. (2010), "Justus Lipsius in the libraries of mohilian professors (to the question about the sources of the formation of political views of Pylyp Orlyk)", *Pylyp Orlyk: life, politics, texts: materials of the International of science conf. "Ad fontes" for the 300th anniversary of the Bender Constitution of 1710*, (Kyiv, NaUKMA, October 14–16, 2010) / in Yakovenko, N. (Ed.), Pulsary, Kyiv, pp. 103–107.

2. Kashuba, M. V. and Palasiuk, G. B. (1996), "Ideas of the Stoics in the work of Grigoriy Skovoroda, VII Skovorody Readings", *Collection of works based on the materials of the scientific conference* (May, 1996, Pereyaslav-Khmelnyskyi), Kyiv, pp. 5–13.

3. Sotnychenko, P. A. (1972), "Library of the Kyiv-Mohyla Academy. Philosophical sources", *From Vyshensky to Skovoroda*, Naukova dumka, Kyiv, pp. 47–54.

4. Arbib, D. (2015), "Malebranche, le stoïcisme et les trois erreurs de l'orgueil", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, № 205 (4), pp. 505–524.

5. Brooke, C. (2012), *Philosophic Pride: Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*, Princeton University Press.

6. Garber, D. and Ayers, M. (1998), *The Cambridge History of Seventeenth-century Philosophy*, Cambridge University Press, Vol. 1.

7. Grafton, A., Most, G.W. and Settis, S. (2010), *The Classical Tradition*, Harvard University Press.

8. Hannay, M. (2017), *Ashgate Critical Essays on Women Writers in England, 1550–1700: Volume 2: Mary Sidney, Countess of Pembroke*, Routledge, Abingdon.

9. Oestreich, G. (1982), *Neostoicism and the Early Modern State*, Cambridge University Press, Cambridge.

10. Jason, L. S. *Revival of Stoicism in modern times*, available at: <https://www.britannica.com/topic/Stoicism/Revival-of-Stoicism-in-modern-times> (accessed 21 June 2023).

11. Jason, L. S. (1955), *Justus Lipsius: The Philosophy of Renaissance Stoicism*, Liberal Art Press, New York.

12. Léontine Zanta, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/L%C3%A9ontine_Zanta (accessed 21 June 2023).

13. Papy, J. Justus Lipsius, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, available at: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/justus-lipsius/> (accessed at 21 June 2023).

14. Schmitt, C. B., Kraye, J., Kessler, E. and Skinner, Q. (1990), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*. Cambridge University Press.

15. Sellars, J. (2006), *Stoicism*, University of California Press.

16. Sellars, J. Neostoicism, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, available at: <https://philpapers.org/rec/SELN> (accessed 21 June 2023).

17. Tuck, R. (1993), *Philosophy and Government 1572–1651*, Cambridge University Press.